XIX ASR O‘ZBEK LIRIK MATNLARINI QIYOSIY TADQIQ ETISHNING ILMIY-AMALIY QIYMATI

Baxtiyorova Xumora Ixtiyor qizi
Buxoro shahar 1-sonli texnikumi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu tezisda XIX asrdagi o‘zbek lirikasi matnlarini qiyosiy-matniy tahlil qilishning nazariy va amaliy ahamiyati tadqiq etiladi. Qo‘lyozma hamda toshbosma nusxalarni o‘zaro chog‘ishtirish, matniy tafovutlarni aniqlash va ularning yuzaga kelish omillarini tizimlashtirish, shuningdek, she’riy asarlarning g‘oyaviy-badiiy mohiyatini ochib berish masalalari tahlil qilingan. Muhammad Aminxo‘ja Muqimiy ijodiy merosi misolida matndagi variantlilikning asar semantikasi va estetik talqiniga ta’siri ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: o‘zbek lirikasi, XIX asr adabiyoti, Muqimiy, matnshunoslik, qo‘lyozma, toshbosma, matn varianti, qiyosiy tahlil, badiiy talqin, adabiy meros.

THE SCIENTIFIC AND PRACTICAL VALUE OF COMPARATIVE STUDY OF XIX CENTURY UZBEK LYRIC TEXTS

Abstract: This thesis explores the theoretical and practical significance of textual and comparative analysis of 19th-century Uzbek lyric poetry. The study focuses on cross-examining manuscript and lithograph copies, identifying textual variations, systematizing the factors behind these variations, and elucidating the ideological and artistic essence of poetic works. Using the creative heritage of Muhammad Aminkhoja Muqimiy as a case study, the article demonstrates the impact of textual variation on the semantics and aesthetic interpretation of literary works.

Key words: Uzbek lyrics, 19th-century literature, Muqimiy, textual criticism, manuscript, lithograph, textual variant, comparative analysis, artistic interpretation, literary heritage.

Kirish. XIX yuz yillik o‘zbek adabiyoti milliy badiiy tafakkur silsilasida transformatsion davrlardan biri hisoblanadi. Mazkur davr poeziyasida inson ichki kechinmalari, ishqiy, falsafiy-axloqiy va ijtimoiy-siyosiy qarashlar o‘ziga xos poetik tilda aks etgan. Ushbu adabiy merosni fundamental darajada o‘rganish nafaqat asarlarning g‘oyaviy-estetik tabiatini tahlil qilishni, balki ularning matn tarixini matnshunoslik mezonlari asosida tadqiq etishni ham taqozo etadi. Klassik lirik asarlarning fundamental manbalari sifatida qo‘lyozma bayozlar, devonlar va dastlabki toshbosma nashrlar xizmat qiladi. Biroq turli davrlarda ko‘chirilgan yoki chop etilgan ushbu nusxalar orasida leksik, strukturaviy va imloiy nomuvofiqliklar ko‘zga tashlanadi. Bunday matniy farqlarni aniqlash, ularning genezisini o‘rganish va asar arxitektonikasiga ta’sirini belgilash bugungi matnshunoslik ilmining dolzarb vazifalaridandir.

Asosiy qism. Lirik matnlarni qiyosiy tahlil qilish jarayonida manbalarning yaratilish va ko‘chirilish xronologiyasi, matnning mukammallik darajasi, paleografik xususiyatlari hamda nusxalar o‘rtasidagi genealogik aloqalar ustuvor mezon hisoblanadi. Variantlarni o‘zaro solishtirish asar matnining evolyutsion yo‘lini tiklash, strukturaviy o‘zgarishlar sababini aniqlash hamda kelgusi ilmiy-tanqidiy matnlarni shakllantirish uchun mustahkam zamin yaratadi. Ushbu metodologik yondashuvni Muhammad Aminxo‘ja Muqimiy ijodi misolida yaqqol kuzatish mumkin. Qo‘qon adabiy muhitining yetakchi namoyandasi bo‘lgan Muqimiyning lirik va satirik asarlari o‘zbek adabiyoti tarixida alohida mavqega ega. Shoir merosini matnshunoslik nuqtayi nazaridan tekshirish mavjud nusxa va nashrlardagi invariant hamda variant shakllarni tabaqalash imkonini beradi. Xususan, adabiyotshunos Q. Pardayev o‘zining “Muqimiy lirik asarlarining matniy-qiyosiy tahlili” nomli tadqiqotida shoir merosining matniy xususiyatlarini qiyosiy tahlilga tortgan. Olim shoirning mashhur “Sayohatnoma” asarining ayrim nashrlarida beshta band tushib qolganligini ilmiy asoslab bergan. Shuningdek, Muqimiy hajviyoti matnining keyingi davr nashrlarida berilishi bilan bog‘liq jiddiy tafovutlar ham obektiv tahlil qilingan.

Matniy-qiyosiy tahlilning fundamental jihati-variantlilikning badiiy talqin va poetikaga ta’sirini aniqlashdir. Lirik matndagi bitta so‘z yoki frazaning almashishi obrazlar tizimiga, she’rning emotsional-ekspressiv xarakteriga hamda baytning semantik yukiga

bevosita ta’sir o‘tkazadi. Bunday holatlarda variantlar she’rning janr tabiati, aruz vazni, qofiya tizimi va badiiy san’atlari bilan uyg‘unlikda tadqiq etilishi shart. Qo‘lyozma va toshbosma manbalarni solishtirish mumtoz merosning ilmiy-tanqidiy matnini yaratishda ham muhim amaliy ahamiyat kasb etadi. Variantlar apparatini shakllantirish, asosiy matn (arxitext)ni tanlash mezonlarini belgilash va ilmiy izohlar tizimini yaratish nashrning akademik saviyasini belgilaydi. Shu bilan birga, bu jarayon XIX asr o‘zbek adabiy tilining leksik va grammatik normalarini lisoniy jihatdan o‘rganishga ham xizmat qiladi.

Xulosa

Muxtasar qilib aytganda, XIX yuzillik o‘zbek poeziyasi matnlarini qiyosiy-metodologik jihatdan tadqiq etish zamonaviy adabiyotshunoslik va matnshunoslik ilmining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Muhammad Aminxo‘ja Muqimiy adabiy merosi tahlili shuni ko‘rsatadiki, birlamchi qo‘lyozma va toshbosma manbalarni o‘zaro chog‘ishtirish asarlarning evolyutsion taraqqiyot bosqichlarini tiklash, matniy invariant hamda variantlarni tabaqalash, pirovardida, ularning g‘oyaviy-badiiy arxitektonikasini xolis interpretatsiya qilish imkonini beradi. Kelgusida muayyan poetik matnlarning ko‘p nusxalilik xususiyatlarini bevosita qiyoslash, aniqlangan nomuvofiqliklarni filologik jihatdan sharhlash va ularni akademik nashrga tayyorlash mazkur yo‘nalishning amaliy samaradorligini yanada yuksaltiradi. Shu nuqtayi nazardan, matnshunoslik sohasidagi tadqiqotlar ko‘lamini kengaytirish milliy adabiy fondni original ko‘rinishda muhofaza qilish, uning fundamental ilmiy qimmatini yuzaga chiqarish va kelgusi avlodlarga autentik shaklda meros qoldirishda strategik ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Karimov, G‘. Muqimiy. Asarlar to‘plami. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1974.

2.Pardayev, Q. Muqimiy lirik asarlarining matniy-qiyosiy tahlili. Ilmiy tadqiqot materiali. Elektron nusxa: Uzbekliterature.uz sayti.

3. Pardayev, Q. Muqimiy lirik asarlarining matniy-qiyosiy tahlili // Oltin bitiglar — Golden Scripts. — 2019. — № 1. — B. 42–60. — DOI: 10.52773/tsuull.gold.2019.1/HBNE4059. Elektron manba: tsuull.uz